

๑๑๑. นึกคิดด้วยปัญญา รุ้รอบทุกมุมมองศา

Acquisitions with the Panoramic Eagle's Eyes

ขอน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

In Honor of the Blessed One of the Fully Enlightened One

By Nithee Siripat – Siripat.com and Academiae Network. 2016

ความสำคัญของบทความ

สิ่งที่อยู่คู่เคียงกับชีวิตจิตใจของมนุษย์นั้น คือ “ปัญญารอบรู้” แต่สิ่งที่อยู่เหนือปัญญาขึ้นไปอีก คือ “วิธีคิด-ทักษะการคิด” ประการแรก เรียกกันว่า “วิชา-ความรู้แจ้ง” คือ การเห็นตามเป็นจริง [สัมมาทัสสนะ-สัมมสนะ คือ พิจารณาเห็นด้วยสติ] ซึ่งประกอบด้วย (๑) สัมมาวายามะ-**ปักคหจริยา** [ความเพียรที่พอดี-การยกจิตไว้] (๒) สัมมาสติ-**อุปัฏฐานจริยา** [สติคมชัด-สติแก่กล้า-การอุปการะจิต] และ (๓) สัมมาสมาธิ-**อวิคเขปจริยา** [ความไม่ฟุ้งซ่าน-การสำรวมจิตไม่ให้ฟุ้งซ่าน] ที่เรียกว่า “**อธิจิตต์**” [จิตประภัสสร] กับส่วนประการหลัง เรียกว่า “**ญาณ-การหยั่งรู้**” [**ปริชาหยั่งรู้** คือ เรียนรู้ด้วยสัมปชัญญะ] นั้น เกี่ยวข้องกับ (๑) “**สัมมาทิฏฐิ**” คือ **ทัสสนจริยา** [การเห็นด้วยปัญญา-การเห็นตามเป็นจริง] และ (๒) “**สัมมาสังกัปปะ**” คือ **อภิโรปนจริยา** [การตรีกออารมณ์แห่งจิต-มุมมองแห่งกระบวนการทัศน์ มีความนึกคิดชอบในใจ] ที่เรียกโดยรวมว่า “**อธิปัญญา**” ด้วยเหตุนี้ ทั้ง “**วิชา**” กับ “**ญาณ**” จะต้องอาศัยกระบวนการคิดที่ถูกต้องประกอบด้วยปัญญาและเหตุผลโดยเจริญปัญญาตามวิธี “**โยนิโสมนสิการ**” ที่เรียกว่า “**ญาณทัสสนะ**” [การรู้เห็นด้วยญาณ] ซึ่งผู้ปฏิบัติธรรมต้องใช้ตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงการบรรลุขั้นตรัสรู้และนิพพาน แต่ในความเป็นจริงนั้น ปัญญาในวิปัสสนาภูมินั้น ต้องอาศัยการต่อ ยอดเพิ่มเติมจากปัญญาสามัญทางโลกเช่นกัน ที่เป็น **ทักษะการคิดทั้งชั้นพื้นฐานและขั้นสูง** เพื่อให้กระบวนการคิดสมบูรณ์บริบูรณ์ยิ่งขึ้น [ย่อมสามารถรู้เห็นได้ทุกมุมมองศา] เพราะ “**ภาวนามยปัญญา**” นั้น คือ จิตที่ปราศจากนิเวรณใน **อธิจิตต์แห่งสมาธิ** และ **อธิปัญญาแห่งวิปัสสนา** นั่นคือ “**ทิพจักขุญาณ-ปัจจัยปริคคหญาณ**” [ปฏิจักษุสัมปทา] เพราะฉะนั้น “**ญาณทัสสนะ**” ที่เกิดจากญาณทั้ง ๒ อย่างนี้ เป็นเหตุทำให้เกิด “**ปัญญา รุ้รอบทุกมุมมองศา**” นั่นเอง.

บทความที่ ๑๑๑ ประจำปี ๒๕๕๕ – นึกคิดด้วยปัญญา รื้ออบทุกมุมมอง

แนวโน้มมุมมองของผู้คนในสังคมยุคโลกาภิวัตน์แห่งศตวรรษที่ ๒๑ นี้ ได้รับอิทธิพลจากผลความเจริญก้าวหน้าอย่างก้าวกระโดดทางเทคโนโลยีสมัยที่ล้ำยุค จนกระทั่งส่งผลกระทบต่อระบบวิถีชีวิตมนุษย์แบบไม่รู้ตัว คือ ตกเป็นเหยื่อหรือทาสตามกระแสของเทคโนโลยีมากเกินไปจนเกินพอดี ที่จะทำให้มีความสุขอย่างเหมาะสม [ไม่หลงไหลในการโฆษณาชวนเชื่อ] คำว่า “ทาส” กับ “เหยื่อ” ต่างเป็นพี่น้องกัน เพียงแต่เหยื่อต้องถูกหลอกล่อให้ตายใจโดยหมายเอาชีวิตจากผู้ล่าสังหาร แต่พวกเขาจะถูกหลอกกินให้ทำงานจนกว่าจะตาย แต่ถ้าหมดประโยชน์ทำงานให้ไม่ได้ก็ตายเหมือนกัน สรรพตายได้ทั้งคู่ เพราะพี่น้องคู่นี้ต่างไม่มี “สติสัมปชัญญะ” ที่จะสามารถคิดพิจารณาสิ่งต่างๆ ได้ด้วยสติปัญญาของตนเอง คือ ความไม่รู้จริง [อวิชชา] เพราะไม่พร้อมด้วยความละเอียดประณีตในขั้นตอนกระบวนการคิดอย่างถูกวิธีด้วยการใช้เหตุผลในการกลั่นกรองถึงประโยชน์อย่างแท้จริงที่จะเกิดขึ้นแก่ตน ที่ประกอบด้วยเหตุปัจจัยร่วมกัน ๓ ประการ ได้แก่ (๑) **อภิญญา** – ปัญญาครอบรู้คมชัดด้วยเห็นชอบโดย “สัมมาทิฐิ” ได้แก่ *อริยสัจ ๔ – อริยมรรคมีองค์ ๘ – ไตรลักษณ์* และ “**ปัญญาภูมิ ๖**” ได้แก่ *ขั้น ๕ – อายุตนะ ๑๒ – ชาติ ๑๘ – อินทรีย์ ๒๒ – อริยสัจ ๔ – ปฏิจสมุปบาท ๑๒* พร้อมด้วย *ปฏิจสมุปปีนนธรรม ๖* (๒) **โยนิโสมนสิการ** – การคิดประกอบด้วยปัญญาหยั่งรู้ด้วยเหตุผลโดย “ญาณทัสสนะ” คือ การเห็นด้วยญาณในวิปัสสนา ได้แก่ *ธรรมฐิติญาณ – ยถาภูตญาณ – สัมมาทัสสนะ* หรือ *ทิพพจักขุญาณ – กัมมัตสกตาญาณ – ปัจจัยปริคคหญาณ – สัมมสนญาณ* และ (๓) **สติสัมปชัญญะ** – ความระลึกได้และรู้ตัวอยู่เสมอ โดยฝึกตนให้เป็นคนรู้จักยังคิด รู้สึกตัวเสมอว่า สิ่งใดควรทำ และไม่ควรทำ ระวังมิให้เป็นคนมัวเมาประมาท ไม่คิด ไม่หมกมุ่น ไม่สยบ รู้เท่าทันเห็นโทษ มีปัญญาใช้สิ่งนั้นตามประโยชน์ ตามความหมายของมัน นั่นคือ เมื่อมีสิ่งของใดๆ และใช้สิ่งนั้นด้วย “สติสัมปชัญญะ” ดำรงตนเป็นอิสระ ปล่อยวางไม่ยึดมั่น ไม่หลงไหลอย่างเสียสติ ไม่ตกเป็นทาสของสิ่งนั้น [อุเบกขาจิต] ด้วยเหตุนี้ บรรดาผู้ปฏิบัติธรรมอย่างถูกวิธีที่สามารถได้ “ดวงตาเห็นธรรม” [ธรรมจักขุ] อันเหมาะสมนั้น ย่อมกลายเป็นทรัพยากรบุคคลที่มีคุณภาพแห่งปัญญา นั่นคือ “**ไหวพริบปฏิภาณ**” ได้แก่ *ความคิดริเริ่ม – ความคิดสร้างสรรค์ – และ – ความคิดประยุกต์คิดแปลง* ในทางโลก ได้แก่ ผู้เชี่ยวชาญ อัจฉริยะบุคคล หรือ ปราชญ์เมธี ส่วนในทางธรรม หมายถึง “**พระอรหันต์**” ที่เป็นอริยบุคคลผู้ประกอบด้วยวิปัสสนาญาณ “**เสขปฏิบัติสัมภิตา**” ที่เรียกว่า “**ปฏิบัติสัมภิตา**” หมายถึง ผู้มีปัญญาแตกฉานด้วย “**จตุปฏิบัติสัมภิตาญาณ**” หรือผู้ได้ปฏิบัติสัมภิตา ๔ [อรรถปฏิบัติสัมภิตา – ธรรมปฏิบัติสัมภิตา – นิสิตปฏิบัติสัมภิตา – ปฏิภาณปฏิบัติสัมภิตา] แต่อย่างไรก็ตาม บุคคลผู้ได้ชื่อว่าประกอบด้วยปัญญาความรู้ ไม่ว่าจะเป็นในทางโลกและทางธรรมก็ตาม ต้องมีศักยภาพพร้อมอย่างหนึ่งในการคิดด้วยไหวพริบปฏิภาณที่เหนือชั้นขึ้นไปอีก ที่เรียกว่า “**การต่อยอดความคิด**” คือ มีสมรรถนะสูงทางปัญญาในการสร้างหรือผลิต “**นวัตกรรมทางความคิด**” ที่ทันสมัยและล้ำยุคได้ นั่นคือ เขาชนะไม่จำกัดด้วยกาลเวลาสมัย แต่ในทางตรงกันข้าม “**ไม่ใช่ยิ่งเรียนยิ่งโง่ – ยิ่งภาวนายิ่งทึบที่บพร้อมมีดมน**” [Opaque] นอกจากนี้ อาจกล่าวได้ว่า บุคคลที่เหนือโลกได้ ไม่ตามกระแสนิยมแบบงมงายหลงไหลในทางโลก คือ “**พระอรหันต์**”

ไม่ใช่ “นักวิชาการ-นักวิทยาศาสตร์-ศาสตราจารย์-ปราชญ์เมธี” ผู้มีปัญญาประกอบด้วย “อวิชา-โมหะ” แม้จะเป็นผู้ได้พัฒนาปัญญาทางโลกถึงขั้นสูงสุด [โลกียปรมัตถ์] ก็ตาม องค์ความรู้หรือปัญญาความรู้ ก็คงเรียกว่า “**เดรัจฉานวิชา**” อยู่ดี แม้จะมีเรื่อง “**จรรยาบรรณทางอาชีพ**” [Career Ethics] เป็นบรรทัดฐานความซื่อสัตย์ต่อสังคมก็ตาม เพราะจริยธรรมในการประกอบอาชีพนั้น ร่างบัญญัติขึ้นมาโดยคณะบุคคลที่ยังมี “**โลภะ-โทสะ-โมหะ**” กลุ่มมุ่มจิตใจและความนึกคิดอย่างปุถุชนธรรมดาอยู่ ไม่ใช่ “**พระอรียสงฆ์**” ผู้มีกิเลสอาสวะหมดสิ้นแล้ว เพราะฉะนั้น คงเป็นแค่ความจริงตามสมมติบัญญัติทางโลกอยู่ดี [สมมติบัญญัติ] สำหรับสาเหตุ ที่เรียกความรู้ทางโลก ว่า “**เดรัจฉานวิชา**” เพราะเป็นปัญญาที่ไม่สามารถปลด “**สังสารทุกข์แห่งชีวิต**” ได้ แต่ในทางกลับกัน กลับเป็นการพอกพูนกิเลสตัณหามากยิ่งขึ้น ไม่ใช่วิธีการดับทุกข์อะไรทั้งสิ้น เพราะโลกเป็นเพียงเวทีแสดงละครชีวิต ไม่ใช่ความจริงตามกำหนดธรรมดา ที่พระอรียเจ้าทั้งหลายสรรเสริญเลย ยิ่งไปคิดว่า ตนเองประสบความสำเร็จมากที่สุด ก็ยิ่งแสดงว่า ตนได้ดีเพราะเหยียบย่ำชีวิตคนไปมากเท่านั้น คือ “**ความเจริญบนความฉิบหายของคนอื่น**” แล้วยังมาปากดีคิดดีแบบหลอกๆ ชาวบ้านอีก ถ้าเป็น โจรจัญไรนั้น เรียกว่า “**ปล้น**” ถ้านักวิชาการหรือนักการเมือง หรืออื่นๆ เรียกว่า “**ฉ้อโกงเชิงนโยบาย**” คือ ปล้นแบบไม่ใช้อาวุธข่มขู่แบบทำร้ายร่างกายซึ่งหน้า “**ปล้นมีด-ปล้นเงียบ**” ที่บางประเทศนิยมกันมากในสังคมที่วิบัติทั้งระบบ ทางคติโลกเรียกปัญญาว่า “**วิชา**” คือ *ความรู้-ความฉลาด* แต่ทางคติธรรม เรียกว่า “**วิชา**” คือ *ความรู้แจ้ง-ความรู้วิเศษ* [อย่าไปแปลตัว “**ช**” อีกตัว ว่า “**แจ้ง-วิเศษ**” ก็แล้วกัน]

แต่อย่างไรก็ตาม โดยข้อสมมติฐานในทางธรรมนั้น ให้พิจารณาถึงปัญญาในเรื่อง “**กฎแห่งกรรม**” [จุตูปปาตญาณ-กัมมัสสกตาญาณ] ที่เป็นเรื่องศรัทธาเลื่อมใสร่วมอยู่ด้วยในเรื่องนี้เช่นกัน [กัมมัสัทธา-วิปากสัตธา-กัมมัสสกตาสัทธา] การมาเกิดเป็นมนุษย์ในชาตินี้ได้ นั้น เนื่องจากอำนาจครอบงำแห่งกรรมของตน โดยมีทั้งฝ่ายกุศลและอกุศลร่วมกัน ขึ้นอยู่กับว่าฝ่ายใดจะส่งผลวิบากมาก่อนกัน ในบางครั้ง ถ้าฝ่ายกุศลส่งผลวิบากก่อน สภาวะแห่งจิตก็ตกอยู่ใน “**กามสุคติภูมิ**” [สุคติภูมิที่ยังเกี่ยวข้องกับกาม] หมายถึง กามาวจรภูมิที่เป็นสุคติ คือ “**มนุษย์และสวรรค์ ๖**” หรือในบางครั้ง ก็เป็นฝ่ายอกุศลส่งผลวิบากบาง สภาวะแห่งจิตก็ตกอยู่ใน “**อบายภูมิ ๔**” [นรก-ดิรัจฉาน-เปรต-อสุรกาย] ที่มีสุขและทุกข์สลับกันไปมาในกระแสแห่งวิถีชีวิตหรือ “**ชีวิตสันตติแห่งสังสารวัฏ**” [ภวัจกร-สังสารจักร] แต่ก็ให้ เรียกว่า “**ทุคติ**” ทั้งหมดมากกว่า เป็น “**สุคติ**” หรือ “**กามาวจรภูมิ**” ที่หมายถึง “**กามภพ**” (ข้อ ๑ ในภพ ๓) หมายถึง ที่เกิดของผู้ที่ยังเกี่ยวข้องกับอกาม โลกเป็นที่อยู่อาศัยของผู้เสพกาม ได้แก่ *อบายภูมิ ๔-มนุษย์โลก ๑-และ-สวรรค์ ๖* ชั้น ตั้งแต่ชั้น “**จตุมหาราชิกา**” ถึงชั้น “**ปรนิมมิตตวสวัตตี**” รวมเป็น ๑๑ ชั้น ฉะนั้น “**คุณภาพของชีวิต**” คือ “**ระดับชั้นของจิต**” ณ ช่วงขณะจิตนั้นๆ จิตตกอยู่ในสภาพปัจจุบันเช่นใด สภาพชีวิตก็อธิบายด้วยอาการลักษณะของจิตในขณะนั้น ด้วยเหตุนี้ พระพุทธเจ้าทรงเตือนให้เป็นอนุสติอยู่เสมอว่า ให้ทำจิตให้สะอาดบริสุทธิ์เป็น “**ผู้เบิกบาน**” ซึ่งถือเป็นการดำรงอยู่ในภูมิแห่งปัจจุบันธรรม ด้วยการเจริญจิตให้เป็นสมาธิในฌานขั้นต่างๆ กัน โดยขั้นสูงนั้นให้ถือเอา “**จตุตถฌาน**” (ข้อ ๔ ในรูปฌาน ๔) ที่ประกอบด้วยองค์ฌาน ๒ ได้แก่ (๑) “**อุเบกขา**” และ (๒) “**เอกัคคตาแห่งสมาธิ**” ที่เรียกว่า “**จิตประภัสสร**” [นิยาม คำว่า “**จิตประภัสสร**” คือ *จิตเดิมแท้ที่ยังว่างอยู่* ยัง

ไม่ถูกอะไรปรุงแต่ง ยังไม่ถูกหุ้มห่อด้วยกิเลส ไม่ถูกหุ้มห่อด้วยผลของกิเลส คือ ความดี ความชั่ว เป็นต้น เหมือนอย่างเพชร มันมีรัศมีในตัวมันเอง มันเรืองแสงของมัน ได้ เหมือนอย่างจิตเดิมแท้ประภัสสร แต่เป็นอยู่ตามธรรมชาติ มันจึงเปลี่ยนแปลงได้ มันจึงต้องมีการอบรมจนเป็นประภัสสรที่ถาวร ชนิดที่ไม่มีอะไรมาปรุงแต่งให้เปลี่ยนแปลงได้] หรือเรียกอีกอย่างว่า “จิตปราศจากนิรรม” ทั้งหลายแล้ว และ คำว่า “นิรรม” ได้แก่ กามฉันทะ-พยาบาท-ถิ่นมิทธะ-อุทธัจจะ-วิจิกิจฉา-อวิชชา- อคติ-อกุศลธรรมทั้งหลาย ไม่ใช่แค่เพียง ๕ ข้อแรกเป็นนิรรมเท่านั้น [นิรรม ๕: สิ่งทีกั้นจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม ๑ ธรรมทีกั้นจิตไม่ให้บรรลุคุณความดี ๑ อกุศลธรรมทีทำจิตให้เศร้าหมองและทำปัญญาให้อ่อนกำลัง ๑]

ดังนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมจึงมีปรารถนาในการบรรลุถึง “ฌานสมาบัติ” ทีเรียกว่า “รูปฌาน ๔” โดยให้ยกระดับจิตถึง “จตุตถฌาน” ทีเรียกว่า “อัปนาสมาธิ-จิตประภัสสร” [นั่นคือ “จิตดั้งเดิม-ปฐมวิญญูณ-ฐิติภูตัง” ไม่ได้มีการปรุงแต่งไปตามเจตนา ทีประกอบด้วยกรรมจากอดีตผสมผสานกับกรรมในปัจจุบัน] ส่วนอานิสงส์ประโยชน์ทีเกิดจาก “เอกัคคตาแห่งสมาธิ” นั้น ย่อมทำให้อสติบริสุทธ์ ทีเรียกว่า “สัมมาสติ” อันมีพื้นจิตทีพัฒนามาจากการปรารถนาความเพียรชอบ ทีเรียกว่า “สัมมาวายามะ” ทั้งสติกับความเพียรรวมกัน ส่งผลกลับไปสู่สมาธิอีก ทำให้อเกิด “สัมมาสมาธิ” ทีทำให้อ “สัมปชัญญะ” มีความแก่กล้าคมชัดกลายเป็นความรู้แจ้งหรือความรู้วิเศษ คือ “การเห็น” ทีเรียกว่า “วิชชา” [วิชชา ๓: ปุพเพนิวาสานุสติญาณ-จุตูปปาตญาณ-อัสสาวักขญาณ] ทีประกอบด้วยปัญญาและเหตุผล และกลายเป็น “ความรู้-การหยั่งรู้-ปริชชาหยั่งรู้-ปริชชากำหนดรู้” ทีเรียกว่า “ญาณ” [ญาณ ๓: การหยั่งรู้ในกาลทั้ง ๓ ได้แก่ (๑) อดีตังสญาณ-ญาณในส่วนอดีต (๒) อนาคตังสญาณ-ญาณในส่วนอนาคต (๓) ปัจจุปปันนังสญาณ-ญาณในปัจจุบัน] เมื่อ “วิชชา” กับ “ญาณ” รวมกัน ย่อมเป็นบาทฐานให้อเกิด “ญาณทัสสนะ” หมายถึง การเห็นทีเป็นญาณหรือเห็นด้วยญาณ-การเห็นกล่าวคือ การหยั่งรู้ ทีเกิดขึ้นในการเจริญภาวนา ต่อออกจาก “รูปาวจรธรรม” [รูปฌาน ๔] ไปสู่อ “อรูปาวจรธรรม” [อรูปฌาน ๔] และ “โลกุตตรธรรม ๘” [มรรค ๔-ผล ๔-นิพพาน ๑] จนมีปริชชาญาณบรรลุถึง “ความตรัสรู้ถึงสัมโพธิญาณ” ทีหมายถึง “บรมธรรมแห่งนิพพาน” ในที่สุดท้าย เพราะฉะนั้น ในการเจริญธรรมสมาธิและสมาธิภาวนานั้น ก็เพื่อให้อจิตปราศจากนิรรมประกอบด้วย “สุข-สติสัมปชัญญะ-ญาณทัสสนะ” ทีพร้อมด้วย “อัสสาวักขะ” ซึ่งจะกลายพลังอำนาจในการเห็นแจ้งในการพิจารณาสภาวะธรรมในวิปัสสนาด้วยทีเรียกว่า “สติ-สมาธิหรือสัมมาทัสสนะในวิปัสสนา” กับ “สัมปชัญญะ-ญาณหรือปัญญาญาณในวิปัสสนา” แต่อย่างไรก็ตาม “สติสัมปชัญญะ” จะมีบทบาทหน้าทีในการเจริญภาวนาไม่ว่าจะเป็นฝ่ายสมถะหรือฝ่ายวิปัสสนาก็ตาม โดยทำให้อเกิดอานิสงส์ประโยชน์สูงสุดด้วย “จุตูปปาตญาณ” (ข้อ ๒ ในวิชชา ๓) คือ ปริชชารู้ จุติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย มีจักขุทิพย์มองเห็นสัตว์กำลังจุติบ้าง กำลังเกิดบ้าง มีอาการคืบ้าง เลวบ้างเป็นต้น ตามกรรมของตน [กฎแห่งกรรม-กัมมัตสสกาญาณ] นั่นคือ พิจารณาเห็นด้วย “ปฏิจางสมุปบาท ๑๒” ซึ่งเรียกว่า “ทิพพจักขุญาณ” หมายถึง ญาณคือทิพพจักขุ ความรู้จุจดวงตาทิพย์ หรือ “ทิพยจักขุ” คือ ตาทิพย์ญาณพิเศษทีทำให้อูอะไรเห็นได้หมดตามปรารถนา แต่โดยนัยนี้ ก็เรียกว่า “ทิพพจักขุ” (ข้อ ๓ ในวิชชา ๔ คือ ความรู้แจ้ง ความรู้วิเศษ และ ข้อ ๕ ในอภิญญา ๖ คือ ความรู้ยิ่งยวด เรียกอีกอย่างว่า “จุตูปปาตญาณ” ข้อ

๒ ในวิชา ๓ คือ *ความรู้แจ้ง ความรู้วิเศษ*) หมายถึง *จักษุทิพย์ ตาทิพย์ ญาณพิเศษของพระพุทธเจ้า และท่านผู้ได้อภิญญาทั้งหลาย ทำให้สามารถแลเห็นหมู่สัตว์ที่เป็นไปต่างๆ กันเพราะอำนาจกรรมที่เป็นของของตนด้วยเหตุนี้ จะเห็นได้ว่า “สติ” คือ ทำหน้าที่เห็นและเป็นจิตตัวผู้วิปัสสนา และ “สัมปชัญญะ” คือ ทำหน้าที่รู้และเป็นปริหารู้หรือหยั่งรู้โดยญาณ ที่เรียกว่า “ญาณทัสสนะ” ซึ่งทำหน้าที่พิจารณาสภาวธรรมร่วมกัน ทำให้เกิด “ปัญญาญาณ” ในภวานากรรมฐาน ที่เรียกว่า “ภวานามยปัญญา” (ข้อ ๓ ในปัญญา ๓) แต่กระบวนการคิดนั้น เรียกว่า “โยนิโสมนสิการ” [การใช้ความคิดถูกวิธี คือ การทำในใจโดยแยกกาย มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณาสืบค้นถึงต้นเค้า สวหาเหตุผลจนตลอดสาย แยกแยะออกพิเคราะห์คู่ด้วยปัญญาที่คิดเป็นระเบียบและโดยอุบายวิธี ให้เห็นสิ่งนั้นๆ หรือปัญหานั้นๆ ตามสถานะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยตามหลักปฏิจางสมุปปาท] โดยการใช้องค์ความรู้ที่เป็นหลักการ ทฤษฎี กฎ กฎเกณฑ์ ที่เป็นไปตามปัญญาพิจารณาหาเหตุผลในกาลทั้ง ๓ เพื่อเข้าถึง “อริยสัจ ๔” ที่เรียกว่า “อิทัปปัจจยตา-ปฏิจางสมุปปาท” อันหมายถึง “ปัจจัยธรรม” คือ *ธรรมที่มีอวิชชาเป็นต้นเหตุอย่างเดียวกัน* และในกระบวนการคิดพิจารณาในภวานานั้น จะรวมเอา “ปฏิจางสมุปปันนธรรม ๖” [ธรรมเครื่ององค์ประกอบในภวจักรหรือสังสารจักร ได้แก่ อัทธา ๓-สังขเป ๔-สนธิ ๓-วัฏฏะ ๓-อาการ ๒๐-มูล ๒] เข้าไว้ด้วยกัน ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าการรวมกันกันของปัญญาทั้งหลายดังกล่าวนี้ ย่อมสามารถ “กำจัดอวิชชา” [*อาสวัภยะ* คือ *อาสวัภยญาณมีอาการ ๖๔* (ข้อ ๓ ในวิชา ๓) -*โลกุตตรมรรค* คือ *มัคคญาณ ๔* (ข้อ ๑๔ ในญาณ ๑๖)] ได้อย่างแน่นอน ไม่ว่าทั้งในฝ่ายสมถภวานาและฝ่ายวิปัสสนาภวานา*

ดังนั้น ในขั้นตอนนี้ ผู้ปฏิบัติธรรมต้องทำความเข้าใจอย่างละเอียดเพื่อให้รู้เห็นในสภาวธรรมที่จะปรากฏใน “วิปัสสนาภูมิ” [การปฏิบัติอันเป็นพื้นฐานที่วิปัสสนาคำเนินไป คือ การมองดูรู้เข้าใจ ที่เรียกว่า “สัมมสนะ” มักแปลกันว่า “พิจารณา” หรือรู้เท่าทันสังขารทั้งหลายตามที่มันเป็น “อนิจจะ-ทุกขะ-อนัตตา” อันดำเนินไปโดยลำดับ จนเกิด “ตรุณวิปัสสนา” ซึ่งเป็นพื้นของการก้าวสู่วิปัสสนาที่สูงขึ้นไป] สำหรับ คำว่า “วิปัสสนาภูมิ” ยังหมายถึง “ปัญญาภูมิ” คือ *ธรรมที่เป็นภูมิของปัญญา* แต่โดยนัยรวมนั้น หมายถึง ธรรมที่เป็นภูมิของวิปัสสนา คือธรรมทั้งหลายอันเป็นพื้นฐานที่จะมองดูรู้เข้าใจ ให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งตามเป็นจริง ได้แก่ *ขันธ ๕-อายตนะ ๑๒-ธาตุ ๑๘-อินทริย์ ๒๒-อริยสัจ ๔-ปฏิจางสมุปปาท ๑๒* และ *ปฏิจางสมุปปันนธรรมทั้งหลาย* หรืออาจเรียกว่า “วิปัสสนาภูมิ ๖-ปัญญาภูมิ ๖” ด้วยก็ได้ หมายถึง *ปรมัตถธรรมทั้งหลายอันแยกประเภทเป็น ขันธ-อายตนะ-ธาตุ-สัจจะ-อินทริย์-และ-ปฏิจางสมุปปาท* [ปัจจัยธรรมทั้งหลาย] ได้แก่ *ประดาธรรมชุด* ที่เรียกกันว่า “ปัญญาภูมิ” หรือ “วิปัสสนาภูมิ” ข้อพึงพิจารณาเป็นพิเศษประการหนึ่งนั้น คือ ถ้าผู้ปฏิบัติธรรมยังไม่เข้าใจอย่างถูกต้องใน “ปัญญาภูมิ-วิปัสสนาภูมิ” ทั้งหลายเหล่านี้ได้ ก็ย่อมประสบกับปัญญาความคลาดเคลื่อนทางกำหนดรู้ ที่เรียกว่า “สัญญาวิปลาส” ความคลาดเคลื่อนทางความเห็น ที่เรียกว่า “ทิฐฐิวิปลาส” ที่จะส่งผลต่อความคลาดเคลื่อนทางความนึกคิด ที่เรียกว่า “จิตตวิปลาส” อันเป็นเหตุให้เกิดความคลาดเคลื่อนในไตรลักษณ์อย่างรุนแรงในวิปัสสนา คือ “มิจนทัสสนะ ๔” ได้แก่ (๑) *วิปลาสเห็นไม่เที่ยง* เป็นเที่ยง (๒) *วิปลาสเห็นทุกข์ เป็นสุข* (๓) *วิปลาสเห็นอนัตตา เป็นอัตตา* และ (๔) *วิปลาสเห็นไม่งาม*

เป็นนาม เพราะฉะนั้น สังขารนิมิตทั้งหลายในวิปัสสนาภูมิที่ปรากฏขึ้นและหายไป ย่อมเกิดการพิจารณาสิ่งเหล่านั้น [สภาวะธรรม-ตถตา: ธรรมทั้งหมดที่แสดงตามนัยสำคัญในองค์ประกอบทั้ง ๑๒ แห่งอิทัปปัจจยตา] ผิดเพี้ยนจากความเป็นจริงตามกำหนดธรรมดา ในการพิจารณาไตรตรองสภาวะธรรมทั้งหลายนั้น ถือเป็นวิธีหรือขั้นตอนของที่เกิดขึ้นในจิตแห่งกระบวนการให้ความหมายจากนิมิตแห่งสังขารชั้น [ความนึกคิด] ทั้งที่สื่อด้วยนัยแห่งรูปธรรมและนามธรรม [ขั้น ๕-อุปาทานขั้น ๕] สำหรับกระบวนการคิดขั้นสูงนั้น ก็จัดอยู่ในระดับนามธรรมขั้นสูง ที่สื่อมิตความสัมพันธ์ด้วย “**ปรมัตถธรรม**” [ปัจฉัยธรรม] ทั้งหลาย อันเป็นการเชื่อมโยงหน่วยทางความคิด ที่เรียกว่า “**ทฤษฎี**” คล้ายคลึงกับ “**สูตร-กฎ**” หรือสมการทางพีชคณิตหรือทางค่าสถิติพรรณนา ทางฝ่ายคตินิยมเรียกว่า “**ธรรม-สภาวะธรรม-ปรมัตถสังจะ-ปรมัตถธรรม-ปรมัตถ์**” หรือสัมมาปฏิบัติใน “**หลักธรรม-ข้อธรรม**” [ซัมมานุปปฏิปัตติ-ซัมมปฏิปัตติ = *ซัมมานุชัมมปฏิปัตติ*] หรือกล่าวอย่างหนึ่ง ในความนึกคิดในวิปัสสนาภูมินั้น ให้คิด [โยนิโสมนสิการ = *สัมมสนะ* คือ พิจารณาสภาวะธรรม] ทั้ง (๑) “**อนุโลมปฏิจจนูปบาท**” คือ การคิดแบบเดินหน้าคล้ายตามเชิงเปรียบเทียบเพื่อจำแนกหมวดหมู่กันในรายชื่อย่อยที่สามารถนำมาสรุปเป็นกฎย่อยได้เช่นกัน [ปัจฉัตถลักษณะ-ลักษณะเฉพาะ] กับ (๒) “**ปฏิโลมปฏิจจนูปบาท**” คือ การคิดแบบถอยหลังย้อนกลับเชิงเทียบเคียง เพื่อหาข้อสรุปที่เป็นกฎหรือทฤษฎี [*สากลลักษณะ-ลักษณะสามัญ คือ ไตรลักษณะ*] หรือเพื่อไม่ให้สับสนไม่พินเพื่อน ก็ให้จดจำไว้เพียงว่า “**อนุโลม-วิเคราะห์เปรียบเทียบ**” คือ พิจารณาความเป็นส่วนตัว [Uniqueness] กับ “**ปฏิโลม-สังเคราะห์เทียบเคียง**” คือ พิจารณาความเป็นส่วนรวม [Universality]

ในอีกนัยหนึ่งหนึ่งนั้น กระบวนการเรียนรู้และความคิดตามคติทางโลกนั้น ก็ได้มีความก้าวหน้าในการพัฒนาทักษะรูปแบบที่ทันสมัยล้ำหน้าเช่นกัน ซึ่งได้ผ่านการพิสูจน์เป็นงานวิจัยทางการศึกษามาแล้ว และสามารถสรุปเป็นวิธีกระบวนการคิดขั้นพื้นฐานกับขั้นสูง อันเป็นประโยชน์สำหรับการพัฒนาทักษะกระบวนการเรียนทางโลก [เดรัจฉานวิชา] ให้แตกฉานยิ่งขึ้น แต่ยังไม่จัดเป็นเรื่องความรู้แจ้งหรือความรู้วิเศษที่เกิดจากอำนาจแห่งสมณะหรือฌานสมาบัติในทางธรรม ที่เรียกว่า “**วิชา**” [อภิญา] เพราะเป็นเพียงการพิจารณาไตรตรองด้วยการหาเหตุผลธรรมดาสัมมัญ แล้วค้นพบข้อเท็จจริงนั้นๆ ขั้นสูงสุด คือ การทำงานศึกษาค้นคว้าทางวิจัย ที่จัดเป็นกระบวนการต่อยอดทางความคิด แต่ในทางธรรมนั้น เป็นการเห็นสัจธรรมด้วยการหยั่งรู้ อันเกิดจากจิตปราศจากนิรันดร์แล้ว [โยนิโสมนสิการสัมปทา-ทฤษฎีสัมปทา-อรรถสัมปทา] ซึ่งทำให้เข้าถึงเส้นทางสายกลางแห่งปัญญา [*มัชฌิมาปฏิปทา*] ได้ และดำรงอยู่มั่นในกระแสแห่งอริยมรรคได้ดี [อริยสังข์ ๔-อริยมรรคมีองค์ ๘-อริยมรรคญาณ ๔ = *โลกียสัมมาทิฏฐิ-โลกุตตรสัมมาทิฏฐิ*] และประเด็นอีกอย่างหนึ่ง ที่ควรพิจารณาเป็นพิเศษเพิ่มเติม คือ การเรียนรู้เพิ่มพูนปัญญาทางโลกนั้น ไม่ใช่เรื่องที่ไม่ดีอะไร เพียงแต่ว่า ยังไม่ใช่เส้นทางแห่งอริยะอันประเสริฐ ดังเช่น พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งเมื่อได้ลงมือปฏิบัติจริงและเกิดปรีชาหยั่งรู้ในการบรรลุธรรมวิเศษจริง ย่อมมีจิตไม่ปรารถนาสิ่งใดๆ ในโลกนี้ ซึ่งจะแตกต่างจากทางโลก กล่าวคือ ความสำเร็จในการศึกษาขอมดำเนินไปเพื่อพอกพูนด้วยกิเลสตัณหา ด้วยการแสวงหาโลกธรรมทั้งฝ่ายพอใจปรารถนา [อภิวุฏฐารมณ] กับฝ่ายไม่พอใจปรารถนา [อนิฏฐารมณ] นั่นคือ เรียก

ได้ว่า “สงสารทุกข์” หมายถึง มีทั้งทุกข์และสุขหมุนเวียนสลับกันไปไม่สิ้นสุดในชีวิตอย่างสืบเนื่องกันไป ให้พิจารณาถึงวิถีชีวิตหรือวิถีจิตของตนให้ดี อย่างละเอียดประณีต ประกอบด้วยการใช้ปัญญาและเหตุผล อย่างมีสติสัมปชัญญะ เพื่อให้เกิดปัญญาที่รู้ประจักษ์แจ้งตามความเป็นจริง [ยถาภูตญาณทัสสนะ] ให้สว่างไสวขึ้นในจิตที่ปราศจากนิรวณัจจริง จะได้รู้เห็นสังขารธรรมแห่งชีวิต [นามรูปแห่งขันธ ๕] ให้หวนกลับมาทำการพิจารณาเรื่องปัญญาทางโลก [ไตรจกานวิชา] กันอีกครั้ง [ทิสนา แวมมณี และคณะ (๒๕๔๕)] ดังนี้

(๑) ทักษะการคิดขั้นพื้นฐาน [ปัญญาปุถุชน-ปัญญานริยะ]

• ทักษะการคิดที่ใช้ในการสื่อสาร [ปัญญาสามัญพื้นฐาน]

- (๑) การฟัง (๒) การพูด (๓) การอ่าน (๔) การเขียน

• ทักษะการคิดที่เป็นแกน [ปัญญาสามัญหลัก]

(๑) สังเกต	(๒) สืบถาม	(๓) สืบถามค้นหา
(๔) ตั้งคำถาม	(๕) ระบุ	(๖) เก็บรวบรวมข้อมูล
(๗) เปรียบเทียบ	(๘) คัดแยก	(๙) จัดกลุ่ม
(๑๐) จำแนกประเภท	(๑๑) เรียงลำดับ	(๑๒) แปลความ
(๑๓) ตีความ	(๑๔) เชื่อมโยง	(๑๕) สรุปย่อ
(๑๖) สรุปอ้างอิง	(๑๗) ให้เหตุผล	(๑๘) นำความรู้ไปใช้

(๒) ทักษะการคิดขั้นสูง [ปัญญาปุถุชน-ปัญญานริยะ: เปรียบเทียบกับ โสฬสญาณ-ญาณ ๑๖]

• ทักษะการคิดซับซ้อน [นามรูปปริจเจตญาณ-ปัจฉยปริคคหญาณ-สัมมาสนญาณ: ญาณปริญาณ-กำหนดรู้ด้วยให้เป็นสิ่งอันรู้แล้ว และ ตีรณปริญาณ-กำหนดรู้ด้วยการพิจารณาโดยสามัญลักษณะ]

(๑) ทำความกระจ่าง	(๒) สรุปปลงความเห็น	(๓) ให้คำจำกัดความ
(๔) วิเคราะห์	(๕) สังเคราะห์	(๖) ประยุกต์ใช้ความรู้
(๗) จัดระเบียบ	(๘) สร้างความรู้	(๙) จัดโครงสร้าง
(๑๐) ปรับโครงสร้าง	(๑๑) หาแบบแผน	(๑๒) พยากรณ์
(๑๓) หาความเชื่อพื้นฐาน	(๑๔) ตั้งสมมุติฐาน	(๑๕) พิสูจน์ความจริง
(๑๖) ทดสอบสมมุติฐาน	(๑๗) ตั้งเกณฑ์	(๑๘) ประเมินผล

• ทักษะลักษณะการคิด [วิปัสสนาญาณ ๘-โคตรภูญาณ: ปหานปริญาณ-กำหนดรู้ด้วยการละ]

(๑) คิดคล่อง	(๒) คิดหลากหลาย	(๓) คิดละเอียด
(๔) คิดชัดเจน	(๕) คิดอย่างมีเหตุผล	(๖) คิดถูกทาง
(๗) คิดกว้าง	(๘) คิดไกล	(๙) คิดลึกซึ้ง

• ทักษะกระบวนการคิด [มีคณญาณ-ผลญาณ]

(๑) คิดวิจารณ์ญาณ	(๒) คิดตัดสินใจ	(๓) คิดแก้ปัญหา
(๔) คิดวิจัย	(๕) คิดริเริ่ม	(๖) คิดสร้างสรรค์

• ทักษะควบคุมและประเมินการคิดของตนเอง [ปัจเจกขณญาณ-ญาณทัสสนะมีปริวัฏฏ์ ๓]

- (๑) การตรวจสอบความก้าวหน้าของตนเอง (๒) การปรับปรุงกระบวนการคิด

แหล่งที่มา: ทิศนา แจมมณี และคณะ: ๒๕๔๕

ฉะนั้น จากรายละเอียดข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่า ทักษะการคิดมีความสำคัญต่อการพัฒนาปัญญาความรู้ของมวลมนุษย์ทั้งหลาย ผู้ค้อยปัญญาจึงเป็นผู้ที่เสียโอกาสในชีวิต ไม่ว่าจะประสบความสำเร็จในทางโลกหรือการบรรลุธรรมหรือความตรัสรู้ในทางธรรมก็ตาม เพราะในทุกฝ่ายต้องการปัญญารอบรู้ทุกมิติองศาเป็นสำคัญ ก็ให้พิจารณาถึง **ทักษะการคิดขั้นสูง** อีกครั้งหนึ่ง ซึ่งมีคุณประโยชน์เชื่อมโยงกับการเจริญวิปัสสนากาวนา ดังนี้

ทักษะการคิดขั้นสูง [วิธีทางวิทยาศาสตร์]

[A] ทักษะการคิดซับซ้อน [วิชา ๓-ปริญา ๓-ระเบียบวิธีวิจัย = หลักปฏิบัติสมุปบาท]

(๑) ทำความกระจ่าง	(๒) สรุปลงความเห็น	(๓) ให้คำจำกัดความ
(๔) วิเคราะห์	(๕) สังเคราะห์	(๖) ประยุกต์ใช้ความรู้
(๗) จัดระเบียบ	(๘) สร้างความรู้	(๙) จัดโครงสร้าง
(๑๐) ปรับโครงสร้าง	(๑๑) หาแบบแผน	(๑๒) พยากรณ์
(๑๓) หาความเชื่อพื้นฐาน	(๑๔) ตั้งสมมติฐาน	(๑๕) พิสูจน์ความจริง
(๑๖) ทดสอบสมมติฐาน	(๑๗) ตั้งเกณฑ์	(๑๘) ประเมินผล

[B] ทักษะลักษณะการคิด [อนุปัสสนา ๓-มหาวิปัสสนา ๑๘-วิปัสสนาญาณ ๕ = ฐานคามินีปฏิบัติ]

(๑) คิดคล่อง	(๒) คิดหลากหลาย	(๓) คิดละเอียด
(๔) คิดชัดเจน	(๕) คิดอย่างมีเหตุผล	(๖) คิดถูกต้อง
(๗) คิดกว้าง	(๘) คิดไกล	(๙) คิดลึกซึ้ง

[C] ทักษะกระบวนการคิด [อริยสัจ ๔-กิจในอริยสัจ ๔ = อริยมรรค ๔-อริยผล ๔]

(๑) คิดวิจารณ์ญาณ	(๒) คิดตัดสินใจ	(๓) คิดแก้ปัญหา
(๔) คิดวิจัย	(๕) คิดริเริ่ม	(๖) คิดสร้างสรรค์

[D] ทักษะควบคุมและประเมินการคิดของตนเอง [ปัจเจกขณญาณ]

- (๑) ตรวจสอบระบบโครงสร้าง (๒) ค้นหาทางเลือกที่ดีที่สุด (๓) ปรับปรุงขั้นตอนใหม่

ในการฝึกทักษะการคิดขั้นสูงนั้น ผู้ปฏิบัติควรค้นคว้าเพิ่มเติมในรายละเอียดจากบทความในหัวข้อเรื่อง “การพัฒนาทักษะกระบวนการคิด” โดย ทิศนา ขัมมณี และคณะ (๒๕๔๕) [<http://www.siripat.com/The-Middle-Path-A-Way-of-Prodigy-and-Liberation-Concise-Handbook-2014.asp>] โดยเฉพาะอย่างยิ่ง จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งกับพ่อแม่ผู้ปกครองและครู และสำคัญอย่างยิ่งยวดที่สุดแก่ผู้ปฏิบัติธรรมทั้งหลายที่ต้องมีความเกี่ยวข้องกับการพัฒนาปัญญาโดยตรง ถ้าได้ฟัง อ่าน ศึกษา ค้นคว้า วิจัย มากๆ เรียกว่า “**สุดมยปัญญา**” [ปรโตโฆสะ] ถ้าคิดพิจารณาถ้อยแถลงอยู่เสมอ หรือหมั่นพิจารณาอยู่เรื่อยๆ และนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตจริง เรียกว่า “**จินตามยปัญญา**” [โยนิโสมนสิการ] ในปัญญาทั้งสองส่วนนี้ จะกลายเป็น “**ทวนทางปัญญา**” ที่ทำให้ต่อยอดปัญญาอันเป็นองค์ความรู้ในวิปัสสนาภูมิได้ ที่เรียกว่า “**ภาวนามยปัญญา**” เพราะฉะนั้น ในวันหนึ่งๆ นั้น ผู้ปฏิบัติสามารถตรวจสอบว่า ตนเองได้คิดหรือพิจารณาภาวนาธรรมต่างๆ ด้วย “**ทักษะการคิดขั้นพื้นฐาน**” และ “**ทักษะการคิดขั้นสูง**” มากน้อยเพียงใดจากที่มีอยู่ทั้งหมด โดยนำมาบูรณาการกับการเจริญภาวนากรรมฐานอีกขั้นหนึ่ง ที่เรียกว่า “**ปริชาญาณ**” คือ สมรรถนะทางสองในการหยั่งรู้ด้วยญาณ [ไม่ใช่ความรู้ที่เกิดจาก “**สัญชาตญาณ**” หรือ “**จิตใต้สำนึก**”] และเห็นด้วยอำนาจสมาธิแห่งทสสนะ อันส่งผลให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ ที่เรียกว่า “**ปัญญาญาณ**” คือ ความรู้ในการหยั่งรู้สภาวะธรรมตามเป็นจริงในวิปัสสนาภูมิเท่านั้น ดังนั้น ปัญญาของมนุษย์จึงจำแนกออกเป็น ๒ ลักษณะ ได้แก่ (๑) **ปัญญาสามัญ** กับ (๒) **ปัญญาญาณ** หรือ (๑) **ปัญญาทางโลก** โดยอาศัยการค้นคว้า วิจัย จากข้อมูลหลักฐานที่แต่ละต้องได้ในเชิงวัตถุนิยม ซึ่งมีรวมกันทั้งหมด ๕๕ ทักษะ กับ (๒) **ปัญญาทางธรรม** โดยอาศัยการปรารภความเพียร ระลึกรู้ชอบ ตั้งใจมั่นชอบ คือ **สมณะภาวนา** และ **วิปัสสนาภาวนา** ที่ต้องใช้ “**ญาณทสสนะ**” ในเชิงจิตตนิยม ซึ่งทำให้บรรลุถึง “**จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง**” ขึ้นได้จริงเพราะเจริญด้วยอริยมรรค ที่เรียกว่า “**ปัญญาญาณ**” นั่นเอง

ดังรายละเอียดทั้งหมดที่บรรยายมาข้างต้นนั้น จะเห็นได้ว่า ความฉลาดมีปัญญาไหวพริบพร้อมด้วยปฏิภาณนั้น ย่อมเป็นเครื่องรับประกันคุณภาพชีวิตทั้งทางโลกและทางธรรม ที่ต่อยอดจากความศรัทธาและฉันทะที่แรงกล้าต่อพระศาสนา เพราะรู้จักประมาณตนในการใช้ปัญญาและเหตุผล ในการคบค้าสมาคมกับพวกมีเหตุผลเฉพาะตน [ตัณหา-ทิฏฐิ-มานะ] นั้น เท่ากับแสวงหาสิ่งที่ไม่ประเสริฐเข้ามาสะสมไว้ในชีวิต เพราะเป็นสภาพชีวิตที่ไม่ได้อยู่กับความเป็นจริงโดยธรรมชาติ มีแต่สิ่งที่ปรุงแต่งสร้างสมมติขึ้นมาเองเพื่อตนเองและการเป็นเจ้าของสิ่งนั้น [ตัวกู-ของกู หรือ “**อัตตา**” คือ ยึดมั่นมองเห็น “**ขันธ ๕**” (อุปาทิขันธ์) อย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้งหมดเป็นตัวตน-“**อัตตนิยา**” คือ สิ่งที่เกิดด้วยตนหรือสิ่งที่เป็นของตน] เพราะฉะนั้น ผู้ประกอบด้วยปัญญาและเหตุผลได้ จึงไม่ตกเป็นเหยื่อของพวกหลงมงายเสียสติผู้โง่เขลาเบาปัญญา เพราะรู้เห็นโลกไม่ทั่วทั้งใบได้จริง อยู่เจริญแบบโง่งม เท่านั้นเอง เช่น มักชอบทำอะไรให้ยิ่งใหญ่เชิงวัตถุ บ้านหลังใหญ่ ตึกสูงใหญ่ รถคันใหญ่ เกินที่มนุษย์จะเข้าใจได้ แม้แต่เทวดายังงงไปกับพวกนี้ด้วย เพราะไม่ได้เจริญภาวนารู้ให้เท่าทันมนุษย์พวกนี้ คือ มนุษย์หลอกเทวดาได้ด้วยของเช่น ใหว่ [เทวดาเห็นแก่กิน] ในการปฏิบัติธรรมตามคำสอนของพระพุทธเจ้านั้น ทำให้เกิดปัญญาเห็นรอบรู้แจ้งในโลกและเหนือโลกได้อย่างไรนั้น ผู้ที่จะตอบคำถามนี้ได้อย่างชัดเจนนั้น ก็เห็นจะเป็นตนเองเท่านั้นที่จะตอบได้ดีที่สุด คือ การทำความเข้าใจ

อย่างถูกต้องตามหลักกรรมปฏิบัติและลงมือปฏิบัติอย่างแท้จริงด้วยตนเองจริงๆ ทั้งศึกษาธรรมและปฏิบัติธรรม ดังนั้น จะเห็นได้ว่า บุคคลที่ได้รับการศึกษามาดีไม่ว่าจะถึงระดับไหนก็ตาม แต่ได้รับการฝึกอบรมมาอย่างดีด้านทักษะการคิด ย่อมได้เปรียบในกระบวนการคิดที่ประกอบด้วยเหตุผลอย่างถูกต้อง และถ้าได้รับการฝึกอบรมทางด้านภาวนากรรมฐานด้วย ก็เปรียบเสมือนการต่อยอดองค์ความรู้ให้เกิดทั้งศักยภาพและสมรรถนะทางความคิดให้รู้ชัดยิ่งขึ้น นั่นคือ ประกอบด้วย (๑) ความรู้แจ้งแห่งวิชา (๒) ความยิ่งยวดแห่งอภิปัญญา (๓) ความเห็นด้วยญาณแห่งญาณทัสสนะ (๔) ปรีชาญาณและปัญญาญาณแห่งญาณหยั่งรู้ตามเป็นจริง (๕) ความตรัสรู้ด้วยสัมโพธิญาณได้ และ (๖) ความหลุดพ้นด้วยญาณทัสสนะอันมีปรีวัณณ์ ๓ มีอาการ ๑๒ ซึ่งหมายถึง “การดับขันธปรินิพพาน” ได้ ดังนั้น “สติสัมปชัญญะ-สติปัญญา-ญาณทัสสนวิสุทธิ” ที่เกิดจากการบำเพ็ญเพียรภาวนานั้น ทำให้เป็นผู้รู้แจ้งโลกและชีวิตได้ทุกมุมมองหาปัจเจกธรรมทั้งหลาย และส่วนความรู้ที่เกิดจากค้นคว้าวิจัยทั้งหลายเพียงอย่างเดียว ก็ยังไม่เพียงพอต่อการรู้เห็นสังขารธรรมทั้งโลกได้ ซึ่งแตกต่างจาก “ญาณทัสสนะ” ทางด้านธรรม ที่เรียกว่า “ทิพพจักขุญาณ” คือ ปรีชาหยั่งรู้ด้วยญาณที่ปราศณาอยากรู้เห็นอะไรในสรรพสิ่งแห่งจักรวาล ก็สามารถค้นหาคำตอบได้ตามที่เป็นจริง นอกจากนี้ ยังสามารถระงับกิเลสตัณหาได้จากการที่ได้รู้ความลับแห่งธรรมชาติทั้งหลายด้วย “อุเบกขา ๑๐” คือ ความวางเฉยเพราะเห็นตามเป็นจริง ที่เกิดขึ้นในขณะที่จิตเป็นเอกัคคตาแห่งสมาธิ ได้แก่ ตตรมัชฌัตตอุเบกขา ๑ พรหมวิหารอุเบกขา ๑ โพชฌังคอุเบกขา ๑ ฉัพพังอุเบกขา ๑ ฉานุเบกขา ๑ ปาริสุทธิอุเบกขา ๑ วิปัสสนุเบกขา ๑ สังขารุเบกขา ๑ เวทนุเบกขา ๑ และ วิริยอุเบกขา ๑ (พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค เล่ม ๙ ภาค ๑ - หน้าที่ 510 - 513 FILE 68) ดังเช่น พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย ทรงปฏิญาณตนว่าได้บรรลุคุณพิเศษแห่งอิมรรคด้วย “ญาณทัสสนะอันมีปรีวัณณ์ ๓ มีอาการ ๑๒” เสร็จสิ้นดีแล้ว เพราะทรงมีปัญญาญาณในการหยั่งรู้และเห็นอย่างไม่จำกัด ที่เรียกว่า “จักขุ ๕” หมายถึง พระจักขุอันเป็นสมบัติของพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้แก่ (๑) มังสจักขุ-ตาเนื้อ (๒) ทิพพจักขุ-ตาทิพย์ (๓) ปัญญาจักขุ-ตาปัญญาเป็นเหตุให้สามารถตรัสรู้ อริยสังขารธรรม เป็นต้น (๔) พุทธจักขุ-ตาพระพุทธรเจ้า (๕) สมันตจักขุ-ตาเห็นรอบ คือ ทรงประกอบด้วยพระสัพพัญญุตญาณ อันหยั่งรู้ธรรมทุกประการ หรือ “ทศพลญาณ” หมายถึง พระญาณอันเป็นกำลังของพระตถาคต ๑๐ ประการ ที่ทำให้พระองค์สามารถบันลือลีลาทศประกาศพระศาสนาได้มั่นคง ได้แก่ (๑) ฐานานุกรมญาณ (๒) กรรมวิปากญาณ (๓) สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ (๔) นานาชาตญาณ (๕) นานาธิมุตติกญาณ (๖) อินทริยปโรปริยัตตญาณ (๗) ฉานาภิสังกิลเลสาทิญาณ (๘) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ (๙) จุตูปปาตญาณ และ (๑๐) อาสวักขยญาณ ดังนี้ เป็นต้น แต่ในความเป็นจริง บุคคลที่จะบรรลุคุณพิเศษได้ทุกอย่างนั้น ย่อมเป็นไปได้ยากมาก ก็ขอเพียงแต่ทำให้เกิดปัญญารอบรู้สรรพสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริงให้สามารถเข้าถึงความตรัสรู้ด้วย “สัมโพธิญาณ” ได้ ก็น่าจะเป็นมหาอานิสงส์แห่งการปฏิบัติธรรมอันยิ่งใหญ่ของคนในชาตินี้เป็นชาติสุดท้ายก็แล้วกัน.

